

УДК 371.132

**НЕВЕРБАЛЬНА МОВА
ЯК ЗАСІБ ЕМПАТІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ З УЧНЯМИ
В УМОВАХ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ПАРАДИГМИ**

Шевчук М. О.

У статті автор розкриває значення емпатійного спілкування вчителя з учнями в умовах особистісно орієнтованого навчання та наголошує на потребі формування вміння вчителя декодувати невербальну інформацію з метою розуміння учня, входження у світ його ставлень та почуттів для ефективного виконання нормативно заданих функцій та розвитку дитини.

Ключові слова: невербальна мова, емпатія, емпатійне спілкування.

В статье автор раскрывает значение эмпатийного общения учителя с учениками в условиях личностно-ориентированного обучения и акцентирует, что для учителя необходимо формировать умение расшифровывать невербальную информацию для понимания ребенка, проникновения в его мир эмоций и чувств для эффективного исполнения профессиональных функций и развития ученика.

Ключевые слова: невербальный язык, эмпатия, эмпатийное общение.

The author of the article reveals the role of the teacher's empathic communication with students in conditions of personality-oriented education and emphasizes the necessity of forming the teacher's skill to read non-verbal information in order to understand students, enter the world of their attitudes and feelings to ensure effective fulfillment of professional functions and child development.

Key words: non-verbal language, empathy, empathic communication.

Спілкування вчителя з учнями у сучасній школі є специфічним, складним, багатограним та різноплановим процесом. І. Зязюн його головною ознакою на суб'єкт-суб'єктному ґрунті називає особистісну орієнтацію співрозмовників, яка передбачає взаємну гуманістичну установку, проникнення у світ почуттів і переживань учасників діалогу, готовність розуміти партнера та взаємодіяти з ним, приймати і поважати унікальну особистість співбесідника [3, с. 114].

"Національна доктрина розвитку освіти" та Державна програма "Вчитель" визначають важливим аспектом професійної підготовки вчителя розвинену педагогічну культуру, перцептивні здібності та високий рівень емпатії, які дають змогу педагогу виконувати нормативно задані функції з виявом особистого ставлення та своїх почуттів до учнів. Головне в учителя, за словами В. Сухомлинського, потенціал його цінностей, спрямованість на дитину, здатність поважати і любити іншого. Вчитель має бути готовим бачити і розуміти проблеми учнів, намагатися знайти до дітей своєрідний підхід, оскільки кожна людина унікальна за своїми якостями. Тільки той вчитель, що є природньою та цікавою особистістю, яка цінує гідність та неповторність людини, розуміє недоліки і бачить шляхи вдосконалення та розвитку учнів, зможе завоювати любов та довіру дітей [3, с. 115]. Уважне ставлення, глибоке розуміння духовного світу дитини, проникнення у сферу його думок та почуттів дозволять вчителю, якому за сутністю професійної діяльності необхідно вміти розбиратися у розмаїтті людських індивідуальностей, знайти підхід до учнів з різними характерами, життєвими принципами та моральними цінностями. Спостережливість, вміння аналізувати слова, вчинки, логіку думок не тільки з позиції власного погляду, а за рахунок вміння поставити себе на місце співрозмовника, емпатійно спримати його, дасть змогу відкрити в дитині внутрішній світ, який детермінує зовнішні прояви та дії.

Отже, розвинена емпатія – це ключовий фактор успіху в багатьох видах діяльності. А особливого значення як індивідуально-психологічна якість емпатія набуває у професіях системи "людина – людина", до якої, в першу чергу, треба віднести діяльність учителя.

У психологічному розумінні емпатія розглядається як своєрідне входження у внутрішній емоційно-чуттєвий досвід іншої людини [1, с. 153]. Г. Андреева, І. Дубровіна, Г. Перепечина, В. Панок, Л. Собчик, Ю. Трофімов, Н. Чепелева, Т. Яценко вважають емпатію інструментом пізнання іншої особистості. Вивченням емпатії в аспекті соціальної взаємодії займалися К. Роджерс, К. Рудестам, А. Менегетті, Дж. Морено, Ф. Перлз, К. Юнг. Емпатійне розуміння, зазначав К. Роджерс, є істинною умовою розвитку спілкування [2, с. 152].

Враховуючи це, можна стверджувати, що успішність професійної діяльності вчителя залежить від його вміння орієнтуватися не на власні моральні уявлення та стереотипи світосприйняття і поведінки, а на систему цінностей учня. Своєрідне "приєднання" до позиції особистості дитини створює атмосферу довіри, забезпечує продуктивність впливу та надання кваліфікованої допомоги.

Емпатійне спілкування дозволяє вчителю глибоко сприймати внутрішній світ дитини, її емоції та змістові відтінки, налагодити співзвучність переживань, узгодити соціальні очікування через створення загального емоційно-інтелектуального контакту і сприяти їх реалізації, діяти в інтересах учня [2, с. 158].

Таким чином, емпатія сьогодні визначається однією з центральних якостей особистісно орієнтованого вчителя.

Є. Макарова поряд з такими компонентами емпатії, як довільна децентрація (перенесення свого "Я" на іншу людину), співпереживання і співчуття (форма співучасті в емоційному стані партнера), перевтілення, інтродекція (рефлексія), конгруентність вираження свого власного "я" та активне емпатійне слухання, називає передачу партнеру по спілкуванню розуміння його переживань за допомогою вербальних та невербальних засобів [1, с. 12].

Отже, використання і розуміння вчителем невербальних засобів впливу допомагає істотно підвищити ефективність взаємодії, обмін інформацією, оскільки різноманітні засоби невербальної комунікації іноді виявляються виразнішими і більш дієвими носіями змісту, ніж слова.

Невербальна комунікація неодноразово була об'єктом дослідження і вітчизняних, і зарубіжних учених. Зокрема, вивченням цієї проблематики займалися такі вчені, як В. Яковченко, Г. Почепцов, Е. Холл, М. Кнапп, Н. Бутенко, Х. Юрген.

Невербальна комунікація (з латин. *verbalis* – усний і *communication* – спілкування) – це поведінка, що сигналізує про характер взаємодії та емоційні стани індивідів, що спілкуються. До палітри засобів вираження ставлення О. Кузнецова відносить низку компонентів: жести, міміка, поза, хода, манера триматися на дистанції, на якій перебувають один від одного індивіди, що спілкуються, вираз їх очей тощо [3, с. 51].

Вчитель, самовизначаючись щодо можливостей кодування невербальної поведінки, має визнавати:

- унікальність невербальної мови;
- залежність якості інформації від умінь та навичок людини адекватно виражати свої переживання;
- значення сформованості навичок кодування різних підструктур невербальної поведінки;
- професійну установку на неї як специфічну знакову систему;
- наявність суперечностей між невербальним виразом та його психологічним змістом;
- змінюваність засобів невербального спілкування.

Сьогодні значна увага у професійній підготовці вчителя приділяється формуванню зовнішньої техніки, а саме формуванню вмінь впливати на дітей за рахунок розширення особистого діапазону невербальних засобів, вироблення індивідуальної манери впливу, узгодження невербальних прийомів з внутрішніми переживаннями [3, с. 56].

Але досягнення виразності невербальної техніки вчителя – лише одна зі сходинок підвищення результативності комунікативної взаємодії у педагогічному процесі, оскільки успішність спілкування залежить не тільки від активності впливу, а також від зворотнього зв'язку.

Розуміння "мови" тіла дуже допомагає у спілкуванні, оскільки невербальна комунікація є живою формою спілкування. А. Піз вважає мову жестів, міміки й пантоміміки міжнародною, загальнозрозумілою людською мовою – "боді ленгвідж"

[4, с. 5]. Вчитель, що вміє читати невербальну інформацію, має певні переваги: можливість ситуативного діагностування стану учня, його емоцій та почуттів; визначення готовності до взаємодії через врахування ознак невербальної поведінки.

Особливістю невербальної комунікації є й те, що вона майже на 100 % правдива, і обумовлене це імпульсами підсвідомості людини. Відсутність можливості підробити ці імпульси дозволяє вчителю довіряти їй більше, ніж звичайному вербальному каналу спілкування. Тому, незважаючи на слова, можливо "прочитати" інформацію прихованих почуттів через експресивні реакції: жести, міміку, інтонацію. Комплекс невербальних елементів допомагає впевнитися у правдивості почутого або поставити під сумнів зміст висловленого.

Отже, вміння вчителя декодувати невербальну інформацію сприяє більш глибокому пізнанню дитини, розшифруванню істинних мотивів поведінки учнів, визначенню їх настроїв та намірів. А володіння власним тілом дасть змогу створювати позитивний образ, налаштовувати дитину на відвертість, відкривати внутрішні прошарки таємниць його душі [5, с. 8].

Таким чином, слід зазначити, що успішність взаємодії вчителя з учнями залежить не тільки від того, що передається вербальним каналом зв'язку, а й від розуміння вчителем невербальної мови дитини, вміння "читати" її як цікаву, захоплюючу книгу, розкриваючи для себе духовний світ учня, палітру його почуттів та застосовувати ці "відкриття" на користь розвитку дитини, розкриття її творчого потенціалу, реалізації можливостей повною мірою.

Вчителю, на думку І. Зязюна, треба вчитися диференціювати й адекватно інтерпретувати невербальну поведінку учнів, розвивати вміння "читати обличчя", розуміти мову тіла, часу й простору у спілкуванні [3, с. 56]. Знання вчителем мови жестів і рухів дозволяє не лише краще розуміти учнів, а й (що найважливіше) передбачати зміни у їх поведінці, настрої, емоційному кліматі взаємодії. Інакше кажучи, така безслівна мова може попередити вчителя про те, чи слід змінити свою поведінку чи зробити щось інше, щоб досягти потрібного результату.

Розуміння мови міміки та жестів дає змогу вчителю більш точно визначити позицію дитини, здійснити зворотну дію, котра грає визначну роль в цілісному педагогічному процесі, а сукупність невербальної інформації є важливою складовою комунікативного зв'язку.

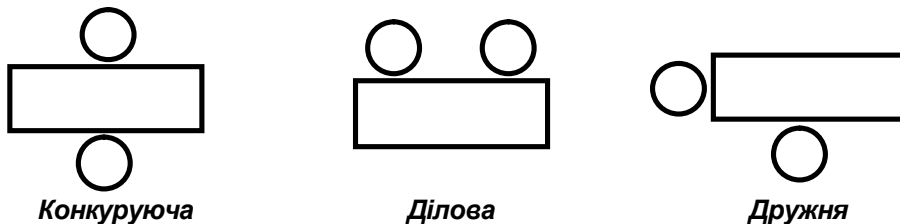
Організація емпатійного спілкування потребує чутливості вчителя до невербальних повідомлень, вимагає концентрації і розвивається у процесі тренування.

Важливою тренінговою вправою, що формує вміння "вживатися" у емоційний стан учня, є вправа "Дзеркальний двійник". Її сутність полягає в тому, що повторення пози, жестів, мімічних проявів (своєрідне віддзеркалювання співрозмовника) дозволяють відчувати внутрішній стан партнера, побудувати спільний емоційний простір. Невербальне (фізичне) копіювання призводить до копіювання емоційного, формує згоду співрозмовників, знімає відчуття антагонізму щодо співбесідника, вводить у поле симпатії та взаєморозуміння. З погляду на гуманістичний акцент у педагогіці, який посилює увагу на емоційно-чуттєвій сфері особистості дитини, така техніка сприяє організації контакту, формуванню атмосфери невимушеності під час спілкування. А. Піз вважає, що застосування техніки віддзеркалення дає змогу впливати на результати розмови, успішно досягати поставленої мети і отримувати очікуваний результат [4, с. 138].

Наступною вправою, що сприяє побудові емпатійних стосунків, є вправа "Входження в особистий простір". Відоме правило про збереження власного простору від впливу оточення навчає – "тримай дистанцію". Це означає, що особиста територія – це приватна власність кожної людини і порушувати її дозволяється лише тим, хто знаходиться у близькому емоційному контакті з даною людиною. Сутність вправи полягає у спробі отримати дозвіл на порушення особистого простору співрозмовника. У ході діалогу треба нівелювати ворожі тенденції партнера, зламати захист та подолати агресивні наміри через транслювання щирості, відкритості, доброзичливості. Мета вправи – навчитися просуватися вперед у соціальній зоні співбесідника, долати територіальні відстані. Чим ближче Ви до співрозмовника, тим менше антагоністичних ноток між вами залишається. Прагнення емоційного резонансу стимулює відчуття духовної палітри настрою та налаштувань партнера і сприяє отриманню перемоги на шляху до зближення та взаєморозуміння.

Третя вправа, що тренує емпатійні відчуття вчителя, називається "Маніпуляції зі стільцем". Вправа розкриває невербальні аспекти просторового розміщення співрозмовників.

Виділимо три головні позиції розміщення співбесідників: конкуруюча, ділова, дружня.

Сутність завдання полягає у тому, щоб, почавши розмову в конкуруючій позиції (символізує у даному випадку незгоду співрозмовників), поступово перевести бесіду у поле ділових стосунків (візуальна зміна позиції стільця) і завершити її дружнім спілкуванням (ще одне переміщення стільця). При цьому важливо на завершенні вправи проаналізувати зміни емоційної фабули спілкування, відмітити етапи поступового накопичення згоди, виникнення зацікавленості та симпатій. Важливим в аналізі станів та відчуттів залишається проведення паралелей між внутрішніми змінами та зовнішнім їх відображенням.

Таким чином, в умовах особистісно орієнтованого навчання суб'єкт-суб'єктної парадигми освіти на перший план у педагогічному спілкуванні виходить взаєморозуміння, взаємопідтримка, співпереживання та вміння "вжитися" в емоційний стан учня. Побудові емпатійного спілкування сприяє декодування вчителем невербальної інформації. Формування довірливого простору взаємодії між вчителем та учнями залежить від вміння вчителя аналізувати невербальну інформацію і організувати спільне емоційне поле. Чутливе реагування вчителя на невербальні сигнали дітей дасть змогу досягнути успіху в професійній діяльності, ефективно впливати на учнів і працювати в атмосфері злагоди, природньої зацікавленості один одним та доброзичливості, а розуміння внутрішнього світу учнів сприятиме визнанню унікальності кожної особистості, її гідності та позитивних якостей.

Література

1. Макарова Е. Д. Воспитание эмпатии как профессионально-личностного качества будущих социальных педагогов в целостном образовательном процессе педагогического колледжа : автореф. дисс. на соис. уч. степени канд. пед. наук / Макарова Е. Д. – Петрозаводск, 2006. – 23 с.
2. Педагогічне спілкування у діяльності вчителя : навч. посіб. для студентів історичного, філологічного, фізико-математичного факультетів / уклад.: І. І. Киричок, В. Г. Кучерявець ; за ред. В. Г. Кучерявець. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 391 с.
3. Педагогічна майстерність / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища школа, 2004. – 422 с.
4. Пиз А. Язык телодвижений / А. Пиз. – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – 272 с.
5. Сергеева О. Как научиться разбираться в людях / О. Сергеева. – М. : Эксмо, 2012. – 224 с.